

Buzás Gergely – Szakonyi Balázs

Az egerszegi vár rekonstrukciója

2021

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Zalegerszegelsőoklevelesemlítése *Egurscug* formában 1247-ből ismert. A településen álló Mária Magdolna kápolna kegyura ekkor a Ják nembéli Zladus veszprémi püspök volt. A falu a magánbirtokai közé tartozott, ugyanis halála után, 1266-ban IV. Béla arra kötelezte unokaöccsét, Ják nembéli Mártont comest, hogy egy tartozása fejében adja át a birtokot a veszprémi egyháznak számára.

1290-ben azonban Kőszegi Henrik bán fia, János erőszakkal elfoglalta a települést az egyháztól. Később, a 14. század elején, a Kőszegiek bukása után a falu királyi birtok lett, egészen 1389-ig, mikor Zsigmond király Kanizsai János esztergomi érseknek és testvéreinek adományozta, akik a következő évben egy Jánoki Demeter veszprémi püspökkel (1387-1392) kötött birtokcsere szerződés révén a veszprémi egyháznak adták át.¹

A püspöki birtokba került település a 15. században mezővárosi rangra emelkedett.² Egerszegen ebben az időben épült ki a püspökség kastélya, amit Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök (1440-1457) az 1440-es évek polgárháborús időszakában megerősíthetett. Erre vall 1446-ban Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök egerszegi várnagyának (*castellanus de opido Egerzegh*) említése. Ugyanakkor a várat nem említik a korbéli oklevelek, Egerszegről mindig csak, mint oppidumról szólnak.³

Beriszló Péter püspök 1512 és 1520 között Egerszeget elzálogosította a Felsőlendvai Szécsieknek, ám utóda Várdai Pál 1523-ban visszaváltotta tőlük.⁴

A Mohács utáni polgárháborús időszakban Kecseti Márton veszprémi püspök és a Gersei Pethő család közti háborúskodásnak esett áldozatul Egerszeg. Kecseti Márton vádjai szerint 1541 Karácsonyán a Gersei Pethők és familiárisaik kirabolták és erődítménnyé alakították az egerszegi templomot és elfoglalták a települést, majd 1542. vízkeresztjén felgyújtották a mezővárost és lerombolták a templom kerítését, az onnan elrabolt köveket pedig beépítették

kemendi várukba. Ráadásul a püspök néhány emberét is megölték.⁵

A növekvő török veszély miatt Ferdinánd király a püspök kérésére 1546-ban utasította Zala megye hatóságát, hogy árkokkal erősítsék meg Egerszeg mezővárosát, hogy a veszprémi káptalan és a környékbeli menekültek ide költözhessenek.⁶ 1554-ben egy canonica visitatio készült az egerszegi templomról, amely szerint plébánosa mellett öt oltárigazgató szolgált benne. Volt sekrestyéje és az épületet egy rossz állapotú kerítés vette körül,⁷ ami arra vall, hogy Kecseti Márton püspök korábbi panasza a Gersei Pethők 1542-es rombolásáról túlzás volt: a templomkerítést nem rombolták le csak megrongálták.

1562-ben felrobbant a veszprémi püspök székhelyeként használt sümegi vár lakótornya, ami miatt a vár évekre lakhatatlanná vált, csak 1567-68-ban állították helyre. Kövessy András veszprémi püspök ezekben az években maga is Egerszegre költözött: 1565-ben, betegen itt tartózkodott, majd 1568 januárjában valószínűleg itt is halt meg.⁸ A megerősített mezőváros lett 1567 után a zalai megyegyűlések és a megyei bíraskodás helyszíne is.⁹ A 16. század utolsó évtizedeiben már a várost védő palánkok felújítása is szükségessé vált: 1588-ban és 1592-ben a megye adott a munkákhoz fát és vesszőt, illetve munkásokat. A 16. század végén a püspöki udvarháznak 12 ablakát javították egy fennmaradt számla szerint.¹⁰ A várról a 16. század második feléből és a 17. század elejéről hat inventárium ismert, az 1568, 1572, 1587, 1597, 1601 és az 1604-es évekből.¹¹

Egerszeg, ami a 16. században a frontvonal-tól távoli, biztonságos helynek számított, 1600-ban, Kanizsa elestével a frontvonalba került. A végvárrá vált egerszegi castellum megerősítése és felszerelése 1601-től mindennapi kérdéssé

1 Bilkei – Vándor 2019. 40-45.

2 Bilkei – Vándor 2019. 46-49.

3 Bilkei – Vándor 2019. 59.

4 Bilkei – Vándor 2019. 64.

5 Bilkei – Vándor 2019. 70-71.

6 Bilkei – Vándor 2019. 72.

7 Végh 2010. 69-70. A jegyzőkönyvet közli: Pfeiffer 1947. 36-37.

8 Koppány 2009. 18-19.

9 Bilkei – Vándor 2019. 72-73.

10 Bilkei – Vándor 2019. 21.

11 Bilkei – Vándor 2019. 94.

1. Johann Ledentu: Egerszeg látképe, 1639

vált. Az erődítések javítására vonatkozó adatok az 1610-es évektől jelennek meg: 1611-ben kérnek segítséget az erősség építéséhez, 1619-ben és 1623-ban, 1624-ben az erődítések javítását sürgetik az egerszegiek. 1631-ben Egerszeg körül kerítést építenek, mivel semmilyen sánc nem védte. A palánk folyamatos karbantartásra szorult: 1639-ben, 1642-ben is segítséget kérnek a javítási munkákhoz. 1657. szeptember 7-én tűzvész pusztította a városban és megrongálta a palánkot is, amit még az ősz folyamán újjáépítettek.¹² 1664-ben a török gyújtották fel az őrsége által elhagyott várost és az erődítményt.¹³ A helyreállítás 1665-ben Jakob Holst hadmérnök irányításával indult meg, de még 1668-ban sem fejeződött be teljesen. 1674-ben újra rossz állapotban volt a vár, a következő év novemberében pedig megint leégett. 1676-ban és 1677-ben folyt az újjáépítés, de 1683-ban megint restaurálásra volt szükség.

1690-ben Kanizsát visszafoglalták a keresztény seregek, így Egerszeg várának katonai jelentősége csökkent.¹⁴ 1689 őszétől Zala megye közgyűlése már rendszeresen Egerszegen ülésezett. A funkcióját veszített vár területe a megye birtokába került, és a helyén 1737-ben felépült a megyeháza¹⁵ és a börtön. A középkori plébániatemplomot a 18. század közepén bontották el, hogy a helyén a ma is álló nagyobb barokk templomot felépítsék. Ekkor felmerült az az elképzelés, hogy a középkori templomtornyot megtartsák, de ezt végül elvetették és a barokk templomhoz egy kéttornyos homlokzat készült.¹⁶

Az egerszegi vár rekonstrukciójához alapvető forrást jelent két 17. századi ábrázolás. Az egyik Johann Ledentu császári udvari festő és mérnök (1602-1654) 1639-ben készült látképe.¹⁷ A rajz három változatban ismert, amelyek közül

¹² Müller 1976. 13-14.

¹³ Vándor 2016a. 21-37. 26.

¹⁴ Müller 1976. 14-15.

¹⁵ Végh 2010. 74.

¹⁶ Végh 2010. 68-69.

¹⁷ Végh 2010. 28.

2. Johann Ledentu műhelye: Egerszeg Látképe, 1641–1642

kettő Ledentu két, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött albumából származnak, a harmadik Martin Stier 1660-1664-ben készült műve, Raymond Montecuccoli herceg gyűjteményében marad fenn, a bécsi hadilevéltár térképgyűjteményében. Ez utóbbi a Ledentu-rajzok másolata.¹⁸ A két Ledentu-album egyike (ÖNB, Ms. Cod. 8623.) 50 rajzot tartalmaz és 1639-ben, III. Ferdinánd király számára készült, 1662-ben pedig már bizonyosan az udvari könyvtárban volt. A másik (ÖNB, Ms. Cod. 8622.) keltezetlen és 75 rajzot tartalmaz, ennek eredete nem ismert, de az udvari könyvtárba csak később került be. A 8623. számú, a király számára készült album rajzai részletezőbbek és gondosabban kidolgozottak, míg a 8622. számú, másik album rajzai vázlatosabbak.¹⁹ Johann Ledentu és Batthyány Ádám levelezéséből két hasonló témájú albumról van adat, amelyeket a festő műhelye 1641-42 között Batthyány Ádám és Forgách Zsig-

mond számára készített. Ezek egyenként 70 képet tartalmaztak „végvárakról és más különféle uradalmakról”. A művész egyik levele alapján tudjuk, hogy ezeket Filiberto Lucchese (1606–1666) olasz építész és stukkátor rajzai alapján, három segédje készítette el. Filiberto Lucchese 1639 augusztusában a Magyar Kamara megbízásából „lerajzolta a Magyar Királyság végében fekvő erősségeket”, amit 1642-ben fizettek ki neki.²⁰ Az 8623. számú album tehát minden bizonnyal Filiberto Lucchese 1639 nyarán készített helyszíni rajzainak tisztázataként, még 1639 őszen vagy telén, valószínűleg magának Ledentunak a munkájaként készült el. A másik, 8622. számú album pedig talán az 1641-42-es főúri megrendelésekkel függ valamilyen módon össze, és nem Ledentu saját kezű, hanem segédei munkáit tartalmazza, de ugyanazon Filiberto Lucchese rajzokra támaszkodik. Ezen adatok alapján nyilvánvaló, hogy a két ábrázolás egy gyakorlott művész és mérnök hely-

¹⁸ Borbély 1932. 180.

¹⁹ Borbély 1932. 178–180.

²⁰ Koltai 2013. 19.

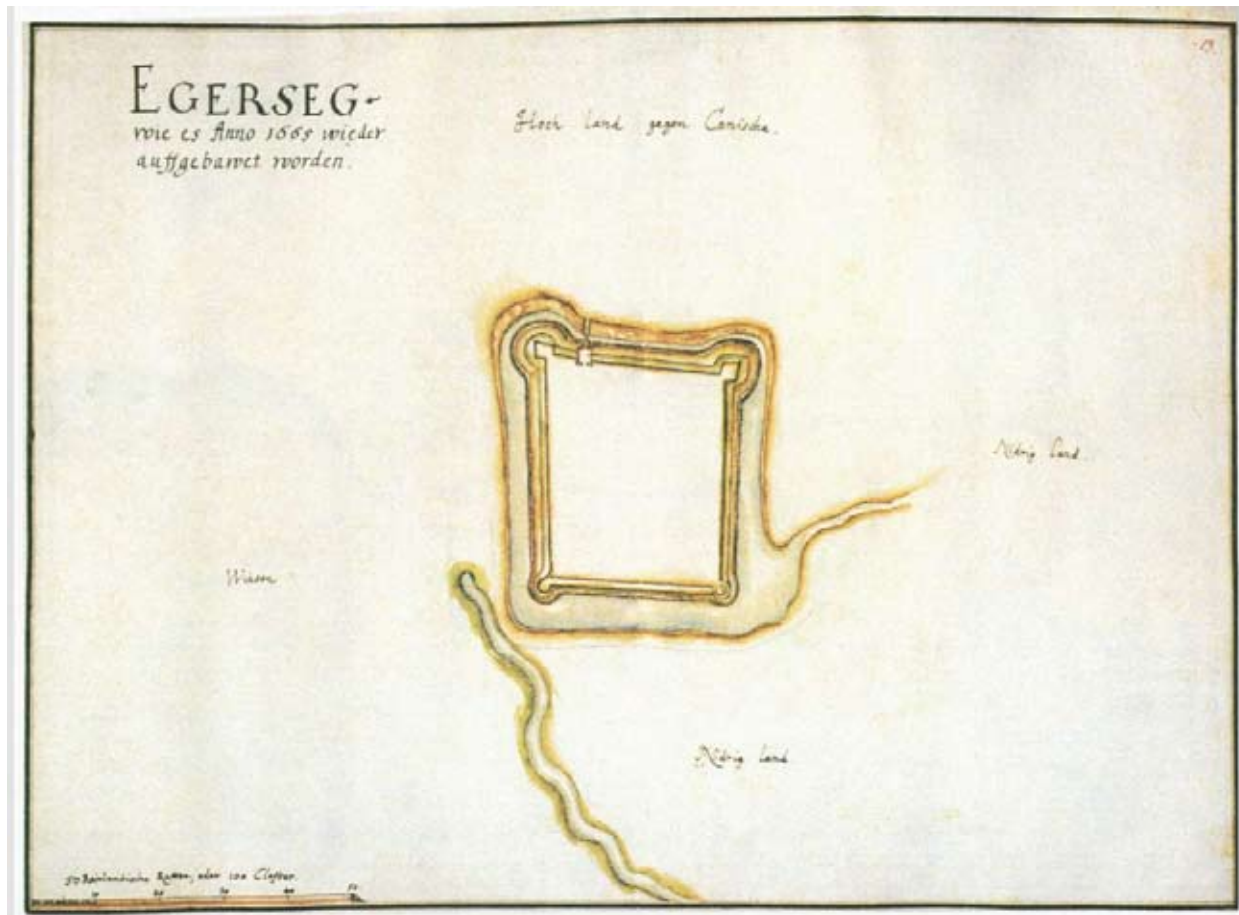
3. Martin Stier: Egerszeg Látképe, 1660–1664

színi rajzai alapján, de a helyszínt közvetlenül nem ismerő művészek keze által készültek. Ez a munkamenet magyarázatot ad az egerszegi látképek részletekbe menő pontosságára és néhány nyilvánvaló tévedésére is. A látkép enyhe madártávlatból ábrázolja a várat délkeleti irányból. A madártávlati nézőpont általában nem jellemző a Ledentu-albumok rajzaira, amelyek többsége normál szemmagasságból mutatják a várakat. A nézőpont kiválasztása szinte bizonyossá teszi, hogy az eredeti helyszíni rajz az egerszegi templom tornyából készülhetett, így nyilvánvalóan nem ábrázolhatta magát a templomot. Filiberto Lucchese minden bizonnyal a templomról egy külön rajzot készített, egészen más nézőpontból, körülbelül a vár délnyugati sarokbástyájáról. Az átrajzolást végző, de a helyszínt nem ismerő bécsi mesterek aztán a két rajzot egybeolvasztották, így a templom képe

rossz tájolással került fel a tiszttátra. Hasonló probléma állhat a nyugati külváros ábrázolása mögött. A hosszan elnyúló település nyugati része feltehetően már nem fért rá az album mérete által meghatározott arányú kompozícióra, ezért az átrajzolást készítő grafikusok egyszerűen felkanyarították a vár nyugati fala mögé.

A másik fontos 17. századi ábrázolás egy 1665-ben készült datált, léptékkal ellátott alaprajz. Felirata szerint: „*Egerszeg, ahogyan 1665-ben újra felépítették*”.²¹ Eszerint az 1664-es török gyújtogatás után, 1665-ben, Jakob Holst hadmérnök irányításával megindult újjáépítés során készülhetett, talán magának Holstnak a munkája. A rajz csak a külső várat ábrázolja, minden bizonnyal azért, mert az újjáépítés csak ezt érintette.

²¹ Kisari Balla 2000. 135, 436.

4. Jakob Holst (?): Egerszeg alaprajza, 1665

A régészeti feltárások szintén csak a külső várról szolgáltatott adatokat. Sági Károly 1956-ban az egykori vármegyeháza előtt a külső vár árkát találta meg, majd Szentmihályi Imre a Sütő utcában, a volt vármegyeházától délnyugatra figyelte meg egy palánk maradványait. Vándor László az 1970-es években a Kazinczy tér 1-nél egy téglafalmaradványt talált, amit egy kaputorony részeként azonosított.²² A mai barokk plébániatemplomtól délre szintén Vándor László tárt fel 1976-ban egy 10 x 6,5 m-es alapterületű gótikus templomot, amit temetőkápolnaként azonosított és úgy vélte, hogy még a középkor folyamán elbontották.²³ 2001-2002-ben Vándor László, Havasi Bálinttal és Száraz Csillával tárták fel a külső vár északkeleti sarokrondelláját.²⁴ A bástya cölöpeinek dendrokronológiai vizsgálatát Grynaeus András végezte el, aki

szerint ezeket 1608 körül (± 5 év) kivágott fából készítették.²⁵ 2011-ben Vándor László Orha Zoltánnal a külsővár palánképítésű délnyugati olaszbástyájának maradványait találták meg.²⁶ 2017-ben Simmer Livia a Várkör utca és a Bathány Lajos út közti háztömb közepén, a múzeum épületétől északra a több periódusú külső palánkfal és várak egy jelentős szakaszát, valamint a 14. század második felére vagy a 15. század első felére datálható téglaegető kemen céket, továbbá a hozzájuk használt agyagkitermelő gödröt ásott ki.²⁷

A felárt erődítmények egy része: az északkeleti és a délnyugati bástya, a keleti palánkfal és a déli árokmaradvány jól azonosítható az 1665-ös alaprajzon szereplő külső várral, ami így pontosan lokalizálható, és az északkeleti bástyából származó dendrokronológiai adat alapján jól kel-

22 Vándor 2016b. 65-67.; Bilkei– Vándor 2019. 93.

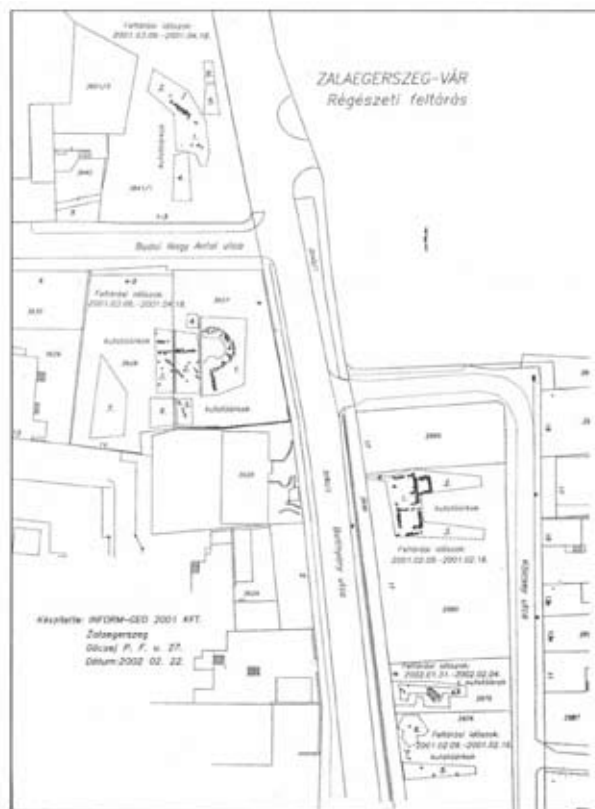
23 Vándor 1997. 104-110.

24 Vándor 2006. 25-29.

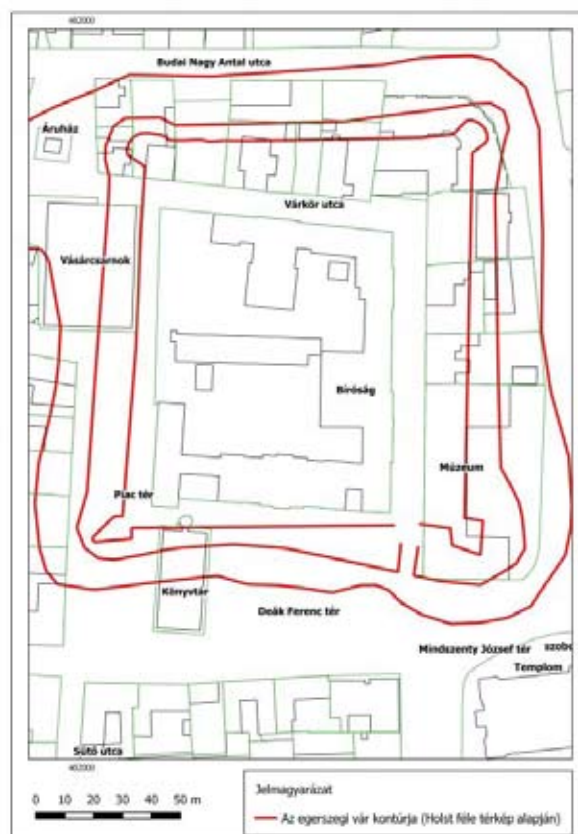
25 Vándor 2006. 30.

26 Vándor 2016b. 67.

27 Simmer 2020.

5. Az egerszegi vár ÉK-i külső bástyájának ásatási alaprajza (Vándor 2006 nyomán)

6. Az egerszegi külső vár alaprajza a feltárt régészeti maradványok és az 1665-ös felmérés alapján a város kataszteri térképére vetítve (<https://gocsejmuzeum.hu/muzeum-iskola-szertar/a-lathatatlan-var-egerszeg-vara>)

tehető és azonosítható az 1611-ben dokumentált erődépítkezéssel.²⁸ Más falmaradványok: a Sütő utcában feltárt palánk és a Kazinczy utca 1-ben feltárt fal azonban dél felé kívül esnek ezen az erődítésen. Ez utóbbiak feltételezhetően az 1546 után épült városerődítés részei lehetnek, ami ezek szerint dél felé nagyobb kiterjedésű lehetett a 17. századi külső várnál, és azzal ellentétben a templomot is magába foglalhatta.²⁹ Ennek a korábbi palánkfalnak a részletei megfigyelhetőek voltak az északkeleti sarokrondella és a keleti palánkfal mögött is.

Az írott, képi és régészeti források alapján tehetünk kísérletet az egerszegi vár elméleti rekonstrukciójára. A várról a legkorábbi részletes leírást adó forrásaink az 1568-as, az 1587-es és 1597-es inventáriumok. Mindegyik leltár az erődítményt castellumnak, azaz kastélynak nevezi.

1568-ban a castellum egyes helyiségeit nem írták össze, csak néhány helyet neveztek meg:³⁰

Egerszeg castellum
A kovácműhelyben
A majorságban, a castellum alatt
A kertben

Az 1587-es leltár sokkal részletesebb. A számbavett helyiségek, a leírás sorrendjében a következők:³¹

Az kúlső Nagy pinzeben
Az külső kapw feoleoth walo Basthyan
Az kulseő kapun
Az külső pincze feoleoth
Az kapuhid sarompoyan

28 Vándor 2016b. 67-68.

29 Bilkei – Vándor 2019. 93-94.

30 Bilkei – Vándor 019. 124-126.

31 Müller 1976. 35-41.

Az belső kapun
Az kastelbely Liztess Pinczeben
Az feliül meg Irth gabnass nagy pincheben
Az Haz Heyan (a padláson)
Az Karay Benedek ky zobaban wagion
Az zamtartto zobaban (szám tartó szobában)
Az Palottan
Az Satarhazban (sáfárházban)
Az Hymeszobaban
Az Ur Zenesházában (Úr szenes házában,
azaz kandallóval fűtött szobájában)
Azon haz eleöth walo pithwarban
Az Palotta foliossoyan
Az Napenizetről walo feöisö Basthyan (nap-
enyészetről, azaz való nyugatról való fel-
ső bástyán, itt egy forgó tarack és négy
szakállas van)
Az zenes Basthyan (szenes bástyán, itt 6 sza-
kállas van)
Az konha feolöth (itt 4 szakállas van)
Az kapw feöleöth walo zobaban
Az porkoláb Basthyaban (a várnagy bástyá-
jában – itt hét szakállas és két tarack van
és itt van az összes lőszer)
Az konhaban
Az kutton
Az maiorban
Az paythanal
Az wizkeözben
Az kastelhez wagion kerth 3, Egyk az pa-
lánk meleth hagymass kerth, Masyk az
kaste! eleöth
Goress kerth az Goreban wagion nigyzegw
asztal
Harmadik az waras wegen Gyümölchiöss es
kapozthas kerth.
Item wagion az kastelhez keth zöleö.

Az 1597-es inventárium a következő módon írja le a helyiségeket:³²

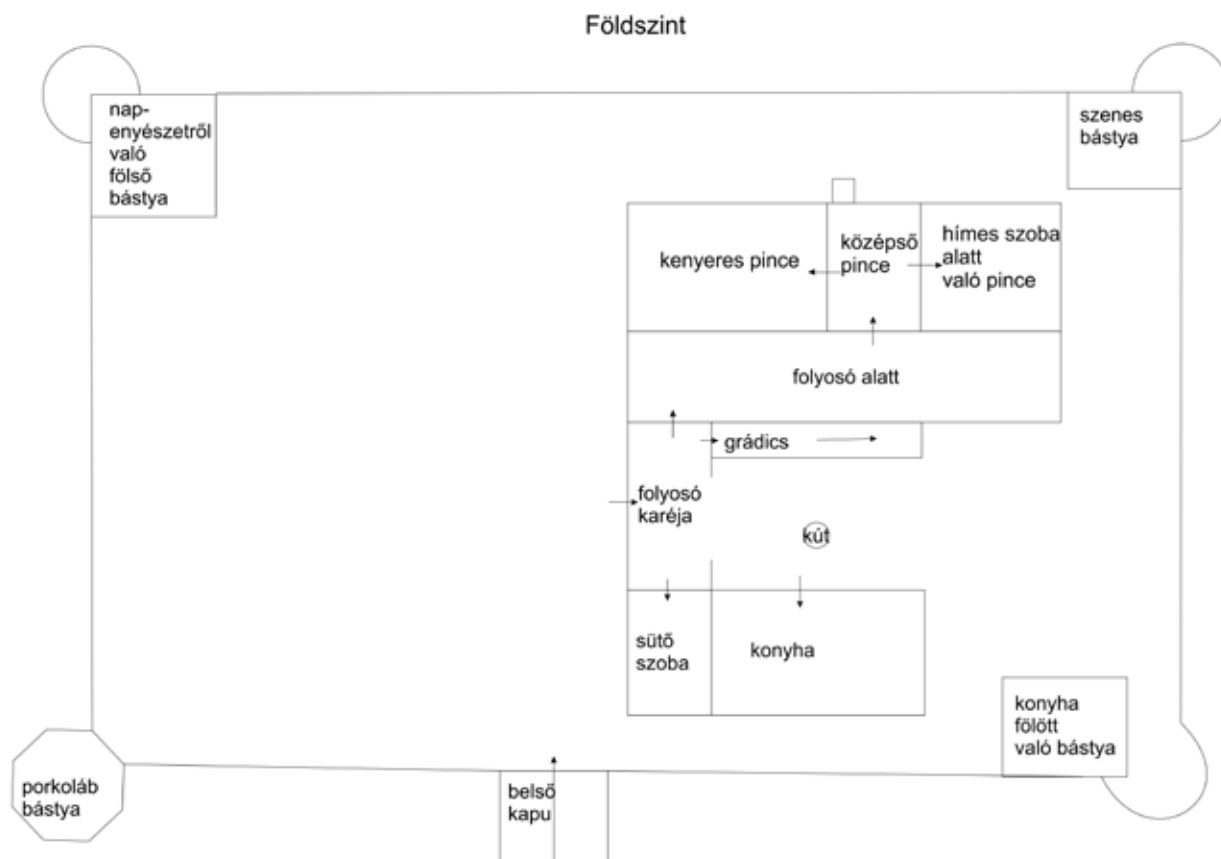
A maiorban
Az első kapun, a palánkon
A kapu fölött
A sorompó kapun
A belső kapun (kis emelcsőt és öreg emelcsőt,
azaz két felvonóhidat, egy kicsi és egy na-
gyot ír össze)

A kapu között (4 szakállas)
A drabantok ajtajánál
A góréban (1 kis forgó tarack)
A kapu fölött való házban
A porkoláb bástyáján (6 szakállas és egy kis
forgó tarack)
A szenes bástyán (5 szakállas)
A konyha felett való bástyán (10 szakállas)
Az úr hímes szobájában (3 üveg ablak)
A folyosó ajtaján
A szenes házban (benne: Az árnyék ajtaján)
A palotában
A szám tartó házában (1 lantornás ablak)
A Karay Benedek szobájában (3 lantornás
ablak)
A pitvar ajtaján
A pitvarból nyíló szobában (benne: A kamra
ajtaján)
A kis kamrában
A folyosókon
A karéján (benne: Kétfelé nyíló ajtó, A gará-
dics (lépcső) ajtaján)
A kenyeres pincében
A folyosó alatt
A középső pincében
A hímes szoba való pince ajtaján
A sütő szobában
Az udvaron egy kút
A konyhán
Szőlők, a kastélyhoz valók
Garay pincében
Három kert, kastélyhoz való
Egy malom, melyet új malomnak hívnak, há-
romkerekű a Zala vizén

Az 1587-es és 1597-es inventáriumok szerint a castellum magját a püspöki udvarház alkotta. Ennek helyiségeit a két leltár azonos módon határozza meg. Három egymás mellett felsorolt így minden bizonnyal egymás mellett elhelyezkedő pince tartozott az épülethez: 1587-ben csak a lisztes pincét vagy más néven a gabonás nagy pincét említik, de 1597-ben már szerepel „a kenyeres pince”, „a középső pince” és „a hímes szoba való pince”, valamint az ezekhez kapcsolódott „a folyosó alatti helyiség” is.

A „hímes szoba való pince” egyértelműen lokalizálja ezt a pincét az 1587-ben Hymesszobaként, 1597-ben „Az úr hímes szobája”-ként említett, ekkor három üveglakkal

32 Bilkei – Vándor 2019. 128-135.

7. Az egerszegi castellum 16. század végi rekonstruált földszinti alaprajzi vázlata az 1587-es és 1597-es inventáriumok alapján

megvilágított szoba alá. A szoba neve minden bizonnyal festett díszítésére utal, a szoba pedig a püspök belső szobája lehetett. 1587-ben közvetlenül utána, 1597-ben a folyosó ajtajának említése után írták le az úr szenes házát, ami a püspöki lakosztály kandallóval fűtött anticamerájaként azonosítható. Az 1597-es leltárból tudjuk, hogy innen nyílt egy árnyékszék. Feltehetően a szenes ház alatt lehetett a középső pince. 1597-ben a szenes ház után mentek be a palotába, 1587-ben ezt a helyiséget még a hímes ház előtt, sorolják fel, de közben betértek a sáfárházba. Minden bizonnyal ez volt a püspöki lakosztály ebédlőterme, ami a nagy gabonás pince felett helyezkedhetett el.

1587-ben a szenes ház előtt való pitvart, azaz előszobát említik és utána a palota folyosóját. Ezek szerint a folyosó és a pitvar a palota és a szenes ház előtt, egy külön traktusban helyezkedtek el. 1597-ben említik a pitvarból nyíló szobát is és az ebből a szobából nyíló kis

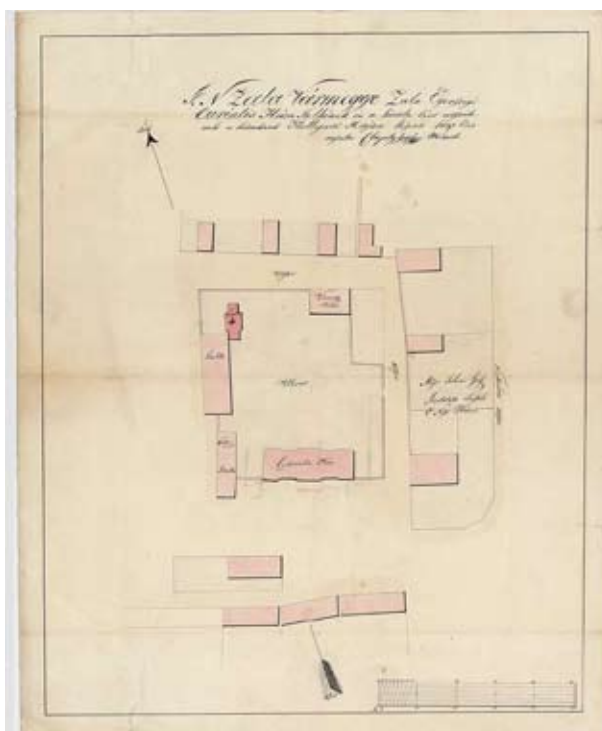
8. Az egerszegi castellum 16. század végi rekonstruált emeleti alaprajzi vázlata az 1587-es és 1597-es inventáriumok alapján

kamrát. Ezek minden bizonnyal a pitvar másik oldalán, a hímes szoba előtti traktusban voltak. 1587-ben ugyan nem említene a pitvarból nyíló szobát, viszont a palota és a hímes ház között írják össze a sáfárházat, ami egy raktár. Valószínűleg ez azonos lehetett az 1597-ben a pitvarból nyíló szobának nevezett helyiséggel. Ez alatt a traktus alatt helyezkedhetett el az 1597-ben említett folyosó alatti helyiség.

1597-ben a folyosók leírása után szerepel „A karéján” meghatározás. Ebben kétfelé nyíló ajtót és egy lépcső ajtaját írják össze. A kétszárnyú kapu arra vall, hogy ez a térrész a földszinten lehetett és ide nyílhatott az udvarház főkapuja. A lépcsőajtó említése alapján innen indulhatott az emeletre vezető lépcsőház is, ami az emelet külső traktusának pitvarába, azaz előszobájába vezethetett. A karéj kanyarulatot jelent, ami arra vall, hogy valószínűleg ez a helyiség az udvarházra merőlegesen helyezkedhetett el. A karéj felett nyilván a palota folyosójához kapcsolódó folyosó volt, ezért beszélhet az 1597-es leltár többes számban folyosókról.

Mindkét leltárban egymás mellett szerepel a számtartó és Karay Benedek szobája, az előbbinek egy, a másiknak három lantornás, azaz olajos papírral borított ablaka volt. Karay Benedek feltehetően a püspöki uradalom valamelyik vezető tisztviselője, valószínűleg официálisa lehetett. E helyiségeket mindkét leltárban a palota előtt, illetve után írták össze, ami arra vall, hogy a palotához hasonlóan az emeleten lehettek, a palota közelében és volt valamilyen átjárás köztük és a palota között. Minden bizonnyal a palota előtti folyosó köthette őket össze. A helyiségek eltérő méretére vall, hogy a számtartó szobájának csak egy, Karay Benedekének viszont három ablaka volt. A szobák alárendelt szerepére vall, hogy az emeleti ablakokat csak lantornával és nem üvegezéssel borították, mint az úr hímes szobájában.

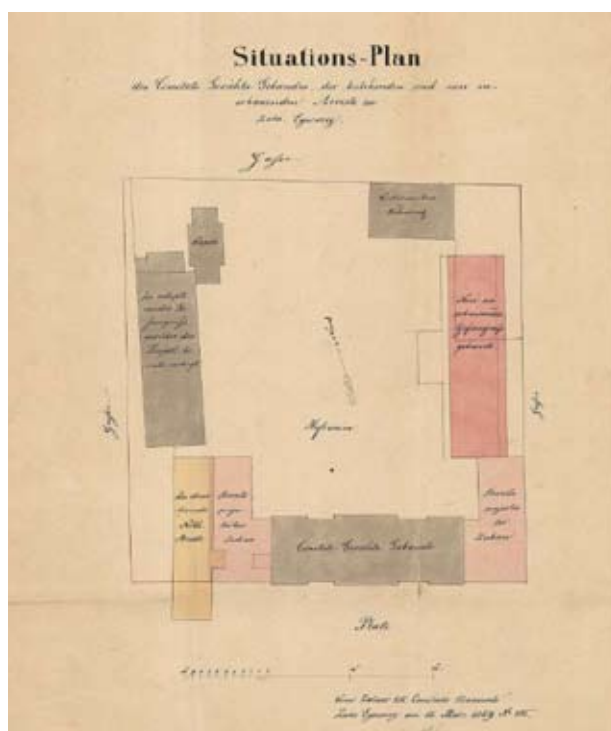
Kérdés, hogy milyen helyiségek lehettek a számtartó és Karay Benedek szobája alatt? A leltárakban csak két olyan helyiség szerepel, ami szoba jöhet: a csak 1597-ben említett sütőszoba és a mindkét leltárban szereplő konyha. 1597-ben e kettő között írták össze az udvaron álló kutat, ami arra vall, hogy, ezek a helyisé-

9. A zalaegerszegi megyeháza és börtön helyszínrajza 1837-ből (<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/10246/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ6YWxhZWdlcnN6ZWcifQ>)

gek a földszinten voltak és külön bejáráttal az udvarról nyílhattak.

A fentiek alapján a 16. század végi kastélyt egy két szárnyból álló épületként rekonstruálhatjuk. A főépület kéttraktusos volt. Belső traktusát az alapincézett, háromhelyiséges püspöki lakosztály alkotta. Feltehetően ez lehetett az épület legkorábbi magja, amihez esetleg még a közepe előtt álló pitvar csatlakozott, ami alatt talán a pincelejáró kaphatott helyet. A pitvar mellé talán később épült be a második traktus két vége: egy folyosó és egy szoba a hozzá tartozó kis kamrával. A másik szárny szintén kétszintes volt, de csak szintenként két helyiségből állt. A földszinten a sütőházat és a konyhát, az emeleten a számtartó és Karay Benedek szobáját foglalta magába. A két szárnyat köthette össze a földszinten a karéjnak nevezett kapucsarnok. Innen vezetett fel a lépcsőház a főszárny pitvarába. A kapucsarnok emeletén folyosó húzódhatott. A két szárnyból és az azokat összekötő folyosóból álló, U alakú épület belső udvarán helyezkedhetett el a kút.

10. A zalaegerszegi megyeháza és börtön helyszínrajza 1859-ből (<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/31613/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ6YWxhZWdlcnN6ZWcifQ>)

Az épület két fő szárnya jól látható Ledentu rajzain is a belső vár keleti felében. Ezeken is megfigyelhető, hogy a déli szárny rövidebb, mint az északi és a délin egy nagy kémény is megjelenik, ami arra vall, hogy ez lehetett a konyhaszárny, míg az északi püspöki palota. A rajzon a két szárny nyugati homlokzata egyvonalban van, de a nézőpont miatt erre a nem lehet rá látni. Minden bizonnyal itt volt az összekötő folyosó, amelynek földszintjén a kastély főkapuja a belső vár közepe felé nyílhatott.

A Ledentu-féle képek alapján közelítőlegesen meghatározható tehát a püspöki udvarház helye a váron belül. Azon a helyen, ahol az udvarház északi szárnyát alkotó kéttraktusos palotaépület állt az 1837-es, „T. N. Zala vármegye zalaegerszegi curialis háza telkének és a körülte lévő utszáknak s házaknak helyzeti rajza” című felmérés egy 12 x 19 m-es alapterületű, „Várnagy lakás” felirattal ellátott, kelet-nyugati tengelyű épületet jelöl.³³ A telket

33 T. n. Zala vármegye zalaegerszegi curialis háza telkének és a körülte lévő utszáknak s házaknak helyzeti rajza. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

11. Az egerszegi vár 17. századi rekonstruált alaprajza Zalaegerszeg városközpontjának műholdfotójára vetítve

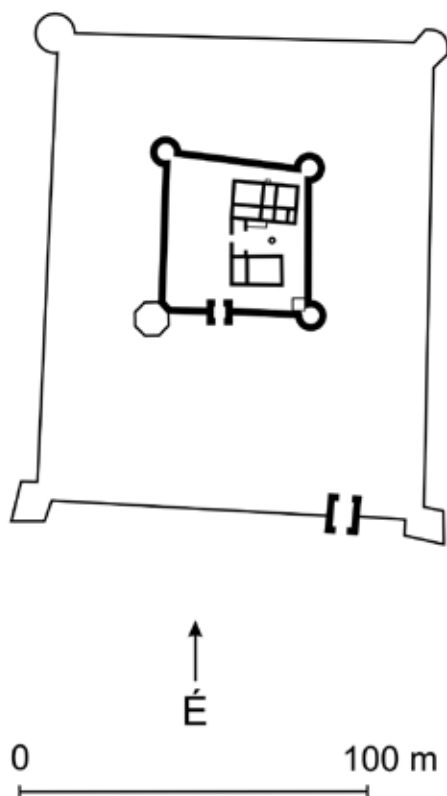
ábrázoló 1859-es, német nyelvű felmérési rajzon is látható még ez az épület, itt a falirata: „Kerkermeisters Wohnung” azaz a börtönfelügyelő lakása.³⁴ A ház 12 m-es szélessége alapján biztosan kéttraktusos elrendezésű lehetett. Nagy valószínűséggel ez a 19. század közepén még álló épület azonosítható a középkori és reneszánsz egerszegi püspöki udvarház északi, kéttraktusos szárnyával, amelyet ezek szerint valószínűleg csak 1906-1909 között bontottak el, a ma is álló börtönépület építésekor.³⁵

A belsővár mind négy bástyáját az 1587-es leltár sorolja fel, az 1597-es leltárban csak három szerepel. A konyha feletti bástya nyilván az udvarház konyhája melletti délkeleti bástya volt. A porkoláb, azaz a várnagy bástyája,

S 68 - No. 159. Festetics család (1645-1943) Családi fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) – Térképtár <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/10246/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ6YWxhZWdlcnN6ZWcifQ>

34 Situations-Plan des Comitats-Gerichtes-Gebaudes, der bestehenden und neu zu erbauenden Arreste zu Zalaegerszeg. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S 101 - No. 717. Abszolutizmus kori térképek (1849-1867), Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.-20. sz.) – Térképtár <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/31613/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ6YWxhZWdlcnN6ZWcifQ>

35 Lőrincz – Nagy 1997. 238.

12. Az egerszegi vár 17. századi rekonstruált alaprajza

amelyet löfegyverekkel legjobban felszereltek és ami 1597-ben löszertárként is szolgált,

nagy valószínűséggel a Ledentu-rajzon a többi bástyától jól elkülönülő, fedett, sokszögű, boronaszerkezetű, délnyugati ágyútoronnyal azonosítható. A szenes bástya a Ledentu rajza-in nagy kéménnyel ábrázolt északkeleti bástya lehet. Talán ebben a bástyában kaphatott helyet az 1568-as leltárban szereplő kovácműhely, és emiatt kapta későbbi nevét, illetve ennek kéménye látható a 17. századi rajzon. A csak 1587-ben említett napenyészettről való felső bástya valamelyik nyugati bástya, minden bizonnyal az északnyugati lehetett. A rajzon mindegyik bástya torkánál egy deszkafalú tornyocska látható. Minden bizonnyal ezekben tárolták a leltárakban a bástyáknál felsorolt fegyvereket, bútorokat, illetve néha ezek ajtajainak zárait is említik az összeírások.

Az 1587-es és 1597-es leltárak leírják a belső kaput is. Ennek földszintjén kettős – nagy lovas és kis gyalogkapu – nyílott, amelyekhez külön felvonóhidak tartoztak az 1597-es leltár és Ledentu 1639-es rajza szerint. A kapuk mögött helyezkedett el az 1597-ben említett kapuköz, és innen nyílhatott a darabontok szobája, aminek ajtaját 1597-ben a kapuköz után írták le. A kaputorony emeleti szobáját mindkét leltár említi, a góré, amely valószínűleg a belső kaputoronynak a Ledentu rajzokon látható felső, faszerkezetű védőszintje lehetett, csak 1597-

13. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

14. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

ben, de akkor a kapuköz és a kapu feletti szoba összeírása között említették meg.

A külső várból az 1587-es és az 1597-es leltár is kizárólag a palánkon lévő kaput sorolja fel: mindkét alkalommal megemlíti a kapu feletti helyiséget illetve bástyát, ami emeletes kapuépítményre vall, valamint a kapu sorompóját, ami talán a várárkon átvezető híd külső sorom-

póját jelzi. A leltárak nem említenek más bástyákat a külső váron, ami arra vall, hogy ezek a 16. század végén még nem léteztek. Minden bizonnyal a külső vár ekkor még az 1546 után kiépült, a 17. századinál még nagyobb alapterületű, de egyszerűbb felépítésű városfallal volt azonos, amelynek maradványai a 17. századi palánkok és bástyák mögött, illetve déli szaka-

15. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

16. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

szá a Sütő utcában és a Kazinczy tér 1. szám alatt kerültek elő. Ezt a városfalat váltotta fel az 1611-ben épült kisebb területű, de négy sarokbástyával és nagy, többszintes kaputoronnyal erősített külső vár, amelynek ábrázolását ismerjük Ledentu 1639-es rajzok alapján készült képeiből és az 1664-es tűz után lényegében a korábbi alaprajzon újjáépített formáját az 1665-

ös felmérésről. A Ledentu-féle rajzokon a külső bástyákban is hasonló deszkatornyocskákat láthatunk, mint amilyenek a belső vár bástyaiban álltak.

Az 1587-es leltár említi meg a külső pincét és felette lévő helyiséget. 1597-ben valószínűleg erre vonatkozhat a Garay-pince megneve-

17. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

18. Az egri vár ábrázolása Georg Houfnagel metszetén

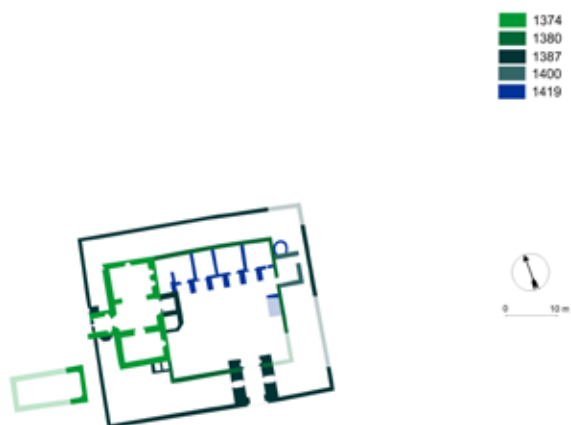
zés. Sajnos nem egyértelmű, hogy ez a külső várban, vagy azon kívül helyezkedett el.

Bizonyosan a külsőváron kívül lehetett viszont az 1587-es és 1597-es leltárban is említett három kert. Ezek pontos helyét az 1587-es leltár határozza meg: a hagymáskert a palánk mellett volt, de nem tudjuk melyik oldalon. A góréskert a kastély előtt, azaz minden bizonnyal a délre nyíló kapu előtt. Ebben egy góré állt egy asztallal. Feltehetően ennek utódját ábrázolták a Ledentu rajzok a külsővár déli árkán kívül, ahol jól látható az asztallal felszerelt góré, azaz tulajdonképpen egy lugas, ami talán a kapuőr-ség pihenőhelye lehetett. Ehhez hasonló kapu előtti faépítmény ábrázolását ismerjük Georg Houfnagel 1617-ben kiadott, Eger ábrázoló metszetén, ahol a jelmagyarázat „*Specular*”-nak, azaz őrhelynek nevezi. A magyar góré szó a 16-17. században ennek a pontos megfelelője. A harmadik, gyümölcsös és káposztáskert távolabb lehetett, a város szélén.

A püspöki uradalom majorságát az 1568-as, az 1587-es és az 1597-es leltár is leírja, de hely-

megjelölést csak az 1568-as inventárium tartalmaz, miszerint a majorság a „*a castellum alatt*” helyezkedett el. Ezt inkább a kastélyon kívüli helyre vall. Emellett szól az 1597-es leltár szövege is, amelyben az első tételt alkotja a majorság, még a külső kapu leírása előtt, valamint az 1587-es leltár is, ahol a kastély leírása után, a „*vizköz*” és a kertek összeírás előtt szerepel.

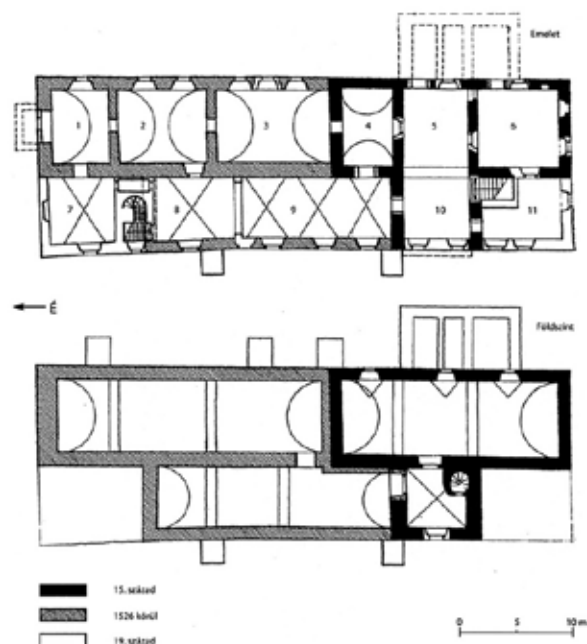
A püspökváltások alkalmával felvett leltárak logikus módon csak a püspöki tulajdonban lévő ingó- és ingatlan vagyont tartalmazták, így nem található bennük semmilyen utalás a belső és a külső várban található egyéb, nem püspöki birtokban lévő épületekre vagy azok felszerelésére. Így csak a Ledentu képek alapján tájékozódhatunk ezekről. Ezek az ábrázolások a belső vár nyugati felében, a külsővárban, illetve a külsővártól nyugatra sűrű, jobbra kis házakból álló települést mutatnak. Néhány nagyobb, részben talán emeletes épület csak a belső várban, illetve a külsővár kapuja mögött ismerhető fel. E rajz alapján a templom 1639-ben már az erődítésen kívül állt. A templom ábrázolását minden

19. A pécsi püspökök szászi kastélyának alaprajza a 15. század elején

bizonyval éppolyan hitelesnek fogadhatjuk el, mint a várét, a hibás tájolás minden bizonyval a rajz keletkezésének történetéből fakad, mint ezzel fentebb már foglalkoztunk. A templomot cinteremfal vette körül, amit az 1554-es canonica visitatio leírása is megemlíti. A rajzon a hossz ház északkeleti sarka mögött látható a támpillérral megerősített sekrestye, amit szintén megemlíti az 1554-es egyházlátogatási jegyzőkönyv. A templom egyetlen nyugati tornyának létét a 18. századi átépítési tervek erősítik meg, amelyek egy ideig e torony megtartásával számoltak. A négyzetes hasáb alakú magas torony felső szintjén a Ledentu-rajzok kettős, íves zárdeákú ablakot ábrázolnak, ami leginkább egy románkori ikerablakra emlékeztet. Ez arra vall, hogy a torony esetleg még az 1247-es említésből ismert első templomból maradt fenn.

Az egerszegi vár rekonstrukciója kapcsán néhány feltételezést az építéstörténetről is megfogalmazhatunk. A vár legkorábbi magját kétségkívül a püspöki udvarház északi szárnyának hátsó, alapincézett traktusa alkototta, amihez esetleg a későbbi déli traktus közepén elhelyezkedő pitvar, mint kiugró torony csatlakozhatott. Ennek korát a 2017-ben, tőle kb. 45 m-re délkeletre feltárt, és a 14. század második felére, vagy a 15. század elejére datálható téglaegető kemencék határozhatják meg. Ugyanis e kemencék sokkal inkább ennek az udvarháznak az építéséhez kapcsolhatóak, mint a tőle jóval

20. A devecseri kastély alaprajza (Koppány 2009 nyomán)

távolabb, mintegy 120 m-re délre álló temploméhoz. A 16. század végi leltárakból rekonstruálható korai udvarház legközelebbi párhuzama Alsáni Bálint pécsi püspöknek az 1370-es évek közepén emelt szászi udvarháza.³⁶ Ez az épület-típus aztán a 15. században hazánkban is széles körben elterjedt a nemesi lakóhelyek körében.³⁷ Az egerszegi udvarház bizonyosan a település 1390-es püspöki birtokba kerülése után épülhetett – hiszen a királyi tulajdonban lévő falu korábban nem volt birtokközpont, a Kanizsaiak pedig rövid hónapok birtoklásuk idején biztosan nem építettek itt udvarházat maguknak –, de még minden bizonyval 1446 előtt, mikor már a veszprémi püspök egerszegi *castellanus*-át említik, ami arra vall, hogy ekkorra már meg is erősíthették az épületet. Hasonló folyamat játszódott le a pécsi püspök szászi udvarházával is, amit már az I. Lajos király halála utáni zavaros helyzetben megerősítettek, majd nem sokkal ezután a belső udvarnak a palotával átellenben lévő oldalán felépítettek egy különálló konyhaépületet is amelyet hamarosan egy külső sütökemencével bővítettek. A konyha fölé aztán

36 Buzás 2017a. 358-368.

37 Koppány 1999

21. A sümegi vár alaprajza Kövessy András püspök idején

a 15. század végén egy új palotaszárny épült.³⁸ Egerszegen talán az 1440-es évek polgárháborús viszonyai miatt erősítették meg az udvarházat. Esetleg ekkor készülhetett a konyha és sütőház épülete valamint az ezt a palotával összekötő fal, amin a kastély kétszárnyú kapuját nyitották, sőt esetleg már ekkor, vagy ez után elkészülhetett a palotaszárny kéttraktusossá bővítése is, ami a veszprémi püspök sümegi várnagyának, Choron Andrásnak, 1526 körüli devecseri kastélybővítésével mutat hasonlóságot,³⁹ amelynek mintaképe akár az egerszegi püspöki kastély akkor már talán álló kéttraktusos elrendezése lehetett. A konyhaszárny és az összekötő folyosó emeletes kialakítás viszont a Kövessy András veszprémi püspökök birtokában lévő sümegi vár külső udvarában, a püspöki palotával szemközt, az udvar túlsó oldalán emelt emeletes épülettel rokon, ahol a földszinti konyha és sütőház felett az emeleten két szoba helyezkedett el, amelyek ekkor talán az uradalmi tisztek szállásai lehettek.⁴⁰ Feltehetően akkor épülhetett meg Egerszegen a kastély körüli négybástyás belsővár is, mikor 1562 után Kövessy András püspök kénytelen volt áthelyezni székhelyét Egerszegre, 1546-ban ugyanis még nem rendelkezett Egerszeg semmilyen

erősítéssel és ekkor is csak a várost körülvevő árok, tehát a későbbi külső vár erősítésének építésére utasította Zala megyét az uralkodó. A város egyszerű palánkfala helyett aztán Kanizsa eleste után, a tizenöt éves háborút lezáró, 1606-os zsitvatoroki békét követően, 1611-ben épült fel a réginél kisebb alapterületű külső vár, amelyet a 17. század folyamán többször újjáépítettek, majd a 18. század első felében a belsővárral együtt elbontottak, csak a püspöki udvarház északi szárnyát hagyva meg belőle, amelyet az idővel börtönfelügyelővé váló várnagy lakóházaként használtak a 20. század elejéig, az új börtön építésekor bekövetkezett bontásáig.

Egerszeg környezetének történeti tájrekonstrukcióját Vándor László és Orha Zoltán szak tudását igénybe véve, szokásos módon, a rendelkezésünkre álló legrégebbi térképek felhasználásával készítettük el. Ez ebben az esetben elsősorban az első katonai felmérést jelentette, amelyből, bár 18. századi, mégis jól lehetett vizsgálni környék jellegzetességeit, és azokból a középkori viszonyokat jól lehetett következtetni. A fennmaradt írásos emlékekből, és a térség régészeti kutatásaiból szépen kirajzolódik Zalaegerszeg környezete a kora Újkorban. Tudjuk, hogy a 17. századi Zala folyó nem a maihoz volt hasonlatos, hanem annál jóval nagyobb vízhozamú volt, kiterjedt nádasokkal és árterülettel. Egerszeg vára a Zala völgyének ellenőrzését volt hivatott ellátni, ezért a folyó mentén az erdőket rendre kitermeltették a környékbéli jobbágyokkal, hogy kellő távolsáig el lehessen látni szabad szemmel. Így a katonai felmérésen ábrázolt erdők egy részét nem jelenítettük meg. A várostól keletre a Válicka mocsara terült el, természetes védelmet nyújtva a településnek, míg északról a folyó, és annak ártere nyújtotta a helyiek biztonságát. A várárok vizét a Vizsla patakából táplálták és a Zalába engedték le. A patakon túl, nyugatra, az Andrásida felé vezető út lápos vidéken haladt át, amelyen keresztül még a katonai felmérésen is jól kivehető hidak és töltések biztosították az áthaladást. A lápból kiemelkedő szárazulatok egyikére települt Ola község is, a környék megannyi településéből azon kevesek egyike, amelyek a 16. század folyamán nem pusztultak el teljesen. Az

38 Buzás 2017a.

39 Koppány 2009.

40 Buzás 2017b. 2-4.

22. Zalaegerszeg és környéke a 18. század végén az első katonai felmérésen (1782–1785)

Egerszeget körülvevő dombok nagy részén szőlőtermesztést folytattak, ezért a környező tájat a szőlővel beültetett lankák, ártéri erdők és nádasok jellemezték, a szárazabb részekben vizes rétekkel és kaszálókkal. Egerszeg települése a vártól délre fekvő szárazulaton alakult ki a Kanizsáról érkező út mentén. A lakott részeken dorongutak segítették elő a közlekedést, a mocsaras, sáros környezetben, ezeknek több szakasza is napvilágra került ásatások során. A telepü-

lésen átvezető út az erősség délkeleti sarkánál, a plébániatemplom előtt élesen nyugatra fordult, itt alakult ki a város piactere. A vár nyugati oldalán tovább haladva Kaszaházára lehetett jutni a Zala túlszárnyán, de a fő út a várost délről elkerülve haladt Olán át Andrásida felé, ahol a folyón átvezető híd volt ebben az időben. Ez az út vezetett tovább Körmend irányába. Egerszeg környezetében több falunak is volt kő temploma, ezek egy része a török pusztítást is túlélte,

23. Zalaegerszeg és környéke a 19. században a második katonai felmérésen (1806–1869)

24. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

mint például a Ledentu rajzon látható kicsiny épület a háttérben, ami minden bizonnyal Csács templomát ábrázolja, igaz kissé hibás tájolással, hiszen az a vártól keletre volt a valóságban. Ha az Egerszegtől keletre fekvő dombokat nézzük, felismerhető, hogy a rajz ezeket nagy hitelességgel ábrázolja, és mindössze a tájolásban hibázik. Ez a rajz egyébként olyan nézőpontból

készült, hogy az egerszegi település pont nem látszik, hiszen az valahol a néző háta mögött, az út két oldalán húzódott. A templomtól délre állt a plébános háza, azzal szemben, a piactér sarkán pedig a fogadó, amelyet ma a mai Arany Bárány szálló helyére tudunk lokalizálni. A Ledentu rajzon látható egy érdekes részlet, a vár kapujától nyugatra egy aprócska öböl a várárokból, előtte

25. A 17. századi egerszegi vár rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

pedig egy fából ácsolt lugas, szőlővel befuttatva. Ez feltehetően az örök posztja volt, ahonnan ráláttak a piactérre és a vár előterére, más váraknál is találunk hasonlót. A katonai felmérés térképén a vesztőhelyet és a Zala-menti malmokat is jól kivehetően ábrázolták, ezek feltehetően a 17. században is ugyanott működtek, mint a 18. század végén. A hódoltság korában a Zala medrét tudatosan próbálták gátakkal kitavasodó ártérre változtatni, amely megnehezítette az át-

kelést, és hajózhatóvá tette a folyót. Nem csoda, hogy még 5 méter hosszú csónakot is találtak a környékbéli ásatásokon. Bár részletekbe menő történeti táj kutatást ennél a projektnél nem állt módunkban kivitelezni, a fentiekben összefoglalt adatok és megállapítások figyelembe vételével, a városrekonstrukció kiegészíthetővé vált a tágabb környezettel, amely jellegében és hangulatában hiteles képet alkot a környék 17. századi viszonyairól.

A vár virtuális rekonstrukcióját bemutató, a Pazirik Informatikai Kft. által készített videó:

<https://www.youtube.com/watch?v=mxhHNVUjnTQ>

Irodalom:

- Bilkei – Vándor 2019 Bilkei Irén – Vándor László: Egurscug birtoktól Egerszeg végváráig. A mezőváros és környéke a középkorban. Zalaegerszegi Füzetek 16. Zalaegerszeg, 2019.
- Borbély 1932 Borbély Andor: Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból. Hadtörténelmi Közlemények 33. (1932), 171–186.
- Buzás 2017a Buzás Gergely: A szászvári vár régészeti kutatása. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54. (2017). 347–401.
- Buzás 2017b Buzás Gergely: A sümegi vár építkezései. Kézirat, 2017. 2–4.
- Kisari Balla 2000 Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, 2000.
- Koltai 2013 Koltai András: Adatok Németújvár topográfiájához a XVII. században Batthyány I. Ádám és köre 1. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013.
- Koppány 1999 Koppány Tibor: A középkori Magyarországi kastélyai. Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest, 1999.
- Koppány 2009 Koppány Tibor: A sümegi vár és a devecei kastély reneszánsz kőfaragványai. Lapidarium Hungaricum 7. Budapest, 2009.
- Lőrincz – Nagy 1997 Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. h.n. 1997.
- Müller 1976 Müller Veronika: Az egerszegi vár A XVII. században. Zalaegerszegi Füzetek II. Zalaegerszeg, 1976.
- Pfeiffer 1947 Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai, 1554–1760. A Veszprémi egyházmegye múltjából. 10. Veszprém, 1947.
- Simmer Livia: Középkori tégláégető kemencék Zalaegerszegről. Zalai Múzeum 25. (2020) 65–79.
- Vándor 1997 Vándor László: Adatok Egerszeg középkori topográfiájához. In: Zalaegerszeg Évszázadai Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg 1997. 99–132.
- Vándor 2006 Vándor László: Újabb adatok az egerszegi várról és a városról a legutóbbi régészeti kutatások alapján. In: Végvárból megyeszékhely (Zalai gyűjtemény 61.) Szerk.: Molnár András, 2006. 19–31.
- Vándor 2016a Vándor László: Hasan aga krónikája. Adatok az egerszegi és a környékbéli végvárak 1664 évi pusztulásához In: Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez Szerk.: Bilkei Irén, Zalaegerszeg, 2016.
- Vándor 2016b Vándor László: A zalaegerszegi és a keszthelyi palánkerődítések. Castrum 2016. 63–72.
- Végh 2010 Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. Században. Zalaegerszegi füzetek 10. Zalaegerszeg, 2010.